

VÝZNAMNÁ INICIATÍVA VO VÝVINE SLOVENSKEJ VEDY A FILOZOFIE (K 50. výročiu Vedeckej syntézy.)

Koncom tridsiatych rokov sa na Slovensku sformovalo generačné združenie mladých slovenských vedeckých pracovníkov, ktorí sa uvedomele rozišli s oficiálnou akademickou vedou dominujúcou na univerzitách buržoázno-demokratickej československej republiky a hľadali nové impulzy pre rozvíjajúcu sa slovenskú vedu. Spolok pre vedeckú syntézu založený r. 1937 združoval mladých vedcov, ktorí čerpali podnety zo súčasnej svetovej vedy a filozofie a snažili sa zapojiť vývin slovenského vedeckého myslenia do európskeho kontextu. Išlo tu o širšie programové úsilie mladej generácie, o uvedomelý rozchod s tradíciou, o avantgardné snahy vo vede a umení.

Významnú úlohu pri formovaní teoretickej platformy tohto vedeckého združenia zohrávali aktuálne teoretické podnety súčasnej európskej scientistiky orientovanej filozofie a vedy. Logický empirizmus Viedenského krúžku, štrukturalistická jazykoveda Pražského lingvistického krúžku a estetika Jana Mukašovského, literárnovedná ruská „formálna“ škola, hĺbková a sociálna psychológia a v neposlednom rade marxistická dialektika, to boli ich hlavné inšpiračné zdroje. Vedecká syntéza združovala predstaviteľov filozofie (I. Hrušovský), literárnej vedy a estetiky (M. Bakoš, M. Považan, K. Šimončík), jazykovedy (E. Pauliny, L. Novák, J. Ružička), národopisu (A. Melicherčík), umenovedy (J. Dubnický). Na jej činnosti sa významne podieľali aj ďalší vedci (P. Bogatyrev, J. M. Kořínek) a najmä na začiatku príslušníci viacerých národností, čím prekračovala úzko národný rámec slovenskej vedy.

Mladí slovenskí vedci sa zamýšľali nad súčasnou situáciou vedy, uvedomovali si, že vo viacerých vedných oblastiach na Slovensku bola aktuálna otázka oživenia vedeckej práce, zjednotenia princípov a postupov vo vedeckom výskume a kolektívnej spolupráce jednotlivých vied. Boli si vedomí toho, že je vývinovou potrebou zexaktiť vedecké metódy jednotlivých vied a je žiadúca ich koordinovaná aktivita, ktorá by sa mala opierať o jednotnú teóriu a metodológiu. Hľadanie spoločnej teoreticko-metodologickej platformy zjednocovalo úsilie týchto vedeckých pracovníkov z rozmanitých vedných odborov. Možnosti budovania jednotnej teoretickej štruktúry sa v tejto dobe ukazovali najmä v oblasti prírodných vied, avšak i keď úspešnosť syntetických snáh bola menšia v oblasti spoločenských vied (čo si napokon uvedomoval a na čo poukazoval I. Hrušovský), význam hľadania jednotnej interpretačnej perspektívy práve v tejto oblasti je nesporný. Vzhľadom na nerozvinutosť a absenciu inštitucionálnej základne v prírodovednej oblasti na Slovensku a tradičnú orientáciu slovenskej inteligencie na spoločenské vedy, bolo pochopiteľné, že aj program vedeckej syntézy bol aplikovaný najmä na tento vedný okruh.

V centre záujmu mladých slovenských vedeckých pracovníkov združených vo Vedeckej syntéze bol problém výstavby metodologického aparátu spoločenských vied v intenciách súčasnej svetovej vedy. Skúmali, nakoľko sú jednotlivé metodologické princípy a postupy aplikovateľné v jednotlivých oblastiach vedeckého poznania, tematizovali problém univerzálnosti vedeckej metódy.

Súčasťou tohto úsilia bol aj záujem o možnosti syntaktického a významového precizovania vedeckej terminológie, ako aj unifikácie a univerzálnosti vedeckého jazyka. Značnú odozvu mala u nich najmä súdobá snaha o teoretickú a metodologickú unifikáciu vied, ktorá bola výrazom úsilia o zlepšenie a zdokonalenie vedeckej práce. Toto úsilie bolo tiež motivované snahou zamedziť ďalšiemu divergovaniu vied späťme s rozmachom a špecializáciou modernej vedy a vychádzalo z poznania podstatných súvťahov jednotlivých vedeckých oblastí a ich významu pre celkovú (pri všetkej a nevyhnutnej diferencovanosti a rozpornosti) jednotnú vedeckú štruktúru. Koordinácia vedeckej práce a špeciálnych vedných oblastí a ich organizovaná spolupráca mala viesť k prehĺbeniu metód i poznatkov jednotlivých vied i vedeckého poznania a vedy ako celku.

V záujme realizácie tohto programového úsilia vyvíjal Spolok pre vedeckú syntézu mnohostrannú činnosť. Pravidelné schôdze spojené s prednáškami a diskusiami, časopisecká a knižná publikačná činnosť, predstavovali hlavnú náplň ich aktivity. V prvej etape pôsobnosti Vedeckej syntézy od novembra r. 1937 do konca januára r. 1940 odznelo na pôde tohto združenia 43 prednášok s diskusiami. Vedecká syntéza mala niekoľko sekcií: teoretickovednú (resp. filozofickú), lingvistickú, literárno-estetickú a etnografickú. Schôdzky filozofickej sekcie a diskusie z oblasti teoreticko-metodologickej boli spoločné pre všetky vedné odbory tu zastúpené. Pracovníci spoločenskovedných odborov — ako filozofie, literárnej vedy, estetiky, umenovedy, jazykovedy, národopisu, psychológie — mali možnosť kolektívne si ujasňovať teoretické základy modernej vedy a zároveň zaoberať sa konkrétnymi problémami jednotlivých vied. Vo vzájomnej plodnej spolupráci analyzovali aktuálnu teoreticko-metodologickú problematiku v bezprostrednom kontakte s konkrétnym materiálom a problémami jednotlivých vied. Ich kolektívne úsilie o súčinnosť a spoluprácu vied predstavuje prvé programové a organizované rozvíjanie integračných tendencií a interdisciplinárnej problematiky v našej vede.

Všeobecnej teoreticko-metodologickej problematike v intenciách filozofického scientizmu (inšpirovaného najmä snahami Viedenského krúžku) sa venoval na pôde tohto generačného združenia predovšetkým Igor Hrušovský. Predniesol tu referáty spojené s diskusiou — *o logickej skladbe, o otázkach syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka, problémoch vedeckej verifikácie, o problematike vedeckej indukcie* (s diskusiou o *Logike* J. Tvrdeho), *o problémoch kauzality v súčasnej vede a o úlohe osobnosti vo vývine*.

Hrušovský sa snažil formulovať metodologické predpoklady a teoreticky fundovať program zjednotenej vedy. V svojich štúdiách i knižných prácach venoval pozornosť predpokladom spolupráce vied a problémom jednotnej vedy. O tejto problematike prebehla tiež viackrát diskusia na pôde Vedeckej syntézy.

Podľa Hrušovského predpokladom konvergenzie a koordinácie jednotlivých vedeckých oblastí je analýza teoretických a metodologických podmienok vedy (a tu sa domnieval, že by malo ísť najmä o rozbor výrazového aparátu vedy a kritérií logickej správnosti, ako aj kritérií priradenia teoretických výrokov k empirickému materiálu). Hrušovský konštatoval, že súčasné úsilie o vedeckú koordináciu vychádza z empirie, nie z apriorných, mimoempirických schém. Nemalo tak ísť o racionalistickú anticipáciu jednotnej vedy, ale o empiricky podloženú konvergenziu vedy. Empirický zreteľ vedeckej syntézy je podporovaný i neuzavretosťou vedy a vedeckého poznania. Nemalo ísť o racionalistickú

absolútnu istotu a „zmeravenosť“ vedeckého poznania (Hrušovský jednoznačne popieral „absolutistické snahy“ vo vede). Malo tu ísť o konvergenciu vývinu jednotlivých vedných oblastí, spoluprácu susedných oblastí vedy, o ekonomickosť vedeckého procesu. Túto konvergenciu mala zaručovať nielen spolupráca príbuzných oblastí vedy, ale aj „jednotná duchovná superštruktúra ako produkt vývinu spoločnosti a pozitívneho poznania“, mienil (1, s. 42). Domnieval sa, že „je čas, aby sa prikróčilo k vybudovaniu novej superštruktúry“, a to na základe vedeckých skúseností, bez absolutistických snáh, „v povedomí ďalších vývinových možností a neuzavretosti nášho vedenia“ (1, s. 43).

Hrušovský si uvedomoval, že „v raných fázach vývinu vedeckých oblastí neradno usilovať o syntézu, kým nie je dostatok teoretických predpokladov a reálnych skúseností“ a domnieval sa, že súčasné syntetické snahy sú vedeckým vývinom plne odôvodnené. Je však otázne, či na Slovensku ešte v tomto období nešlo práve o tieto „rané fázy“ vývinu slovenskej vedy. Hrušovský a ostatní sa domnievali, že sa naopak dovršujú „pionierske roky“ vedy (roky hľadania vedeckej metódy a budovania základov teoretických štruktúr), a to vo všetkých i spoločenskovedných oblastiach a on sám sa snažil rozpracovať teoreticko-metodologické predpoklady organizovanej a syntetickej, konvergentnej vedeckej práce.

Možnosti uskutočnenia programu Vedeckej syntézy však boli problematizované, a to nielen problémami rozvíjajúcej sa slovenskej vedy a jej nedostatočnou inštitucionálnou bázou, ale najmä zložitými sociálno-politickými súvislosťami na konci tridsiatych rokov. Vedecká syntéza totiž vystupuje so svojím programom v období, keď dominantné postavenie v politickom i spoločenskom živote na Slovensku sa snažili získať reakčné a konzervatívne spoločenské sily, v období ofenzívy medzinárodného fašizmu. Príslušníci Vedeckej syntézy sa v období vrcholiaceho zápasu za zachovanie československej republiky, demokracie a proti fašizmu a reakcii začlenili do formujúceho sa demokratického a antifašistického kultúrneho frontu.

Racionalistická vedecká orientácia tejto skupiny mladej slovenskej inteligencie rovnako ako ich demokratizmus a antifašizmus sa manifestovali v celej ich aktivite. Mladí vedeckí pracovníci združení vo Vedeckej syntéze zdôrazňovali, že ich práca „je a bude vedená predovšetkým a jedine úsilím o vecnosť vedeckého prejavu“. Dištancovali sa od reakčných politických síl, a poukazovali na to, že nezávislosť od mimovedeckých faktorov je predpokladom „slobodného vývinu a vzrastania vedeckého úsilia“. Preto jednoznačne prehlasovali — „naše úsilie nemôže a nebude slúžiť žiadnej ideológii“, pričom mali na mysli predovšetkým nastupujúcu klerikalisticko-fašizujúcu ideológiu.

Plne si pritom uvedomovali dôležitosť úzkeho vzťahu vedy k životu, a to najmä na Slovensku, kde sa úloha vedy a vedeckého myslenia neustále zvyšovala práve ako účinná protiváha špekulatívno-teologického myslenia. Vo svojom manifestačnom vystúpení v zborníku *Áno a nie* r. 1938 písali — „sme si jasne vedomí a nemáme najmenších pochybností o tom, že naše miesto je v radoch bojovníkov proti kultúrnemu spiatočníctvu a za pokrok a kultúrne povznesenie slovenského kolektívu“ (3, s. 311—312). Rozhodne odmietli „všetko, čo je v slovenskej kultúrnej tradícii reakčného. Sme proti kultúrnej reakcii, proti fašizmu, ktorý je ztročením ducha — v tom je naše rozhodné „nie“ — a sme za pokrok a máme kladný pomer k tomu, čo bolo pokrokové v tradícii slovenskej — v tom je naše „áno“, písali roku 1938 (3).

Vystúpenie mladých slovenských vedcov združených vo Vedeckej syntéze so sympatiami sledovali davisti. Ich programové vyhlásenie uvítal v *Slovenských zvestiach* r. 1938 Laco Novomeský, ktorý oceňoval najmä „zdôraznenie potreby dobrej, vyhranenej pracovnej metódy“ a písal: „možno sa pripojiť k zásadnému stanovisku týchto mladých vedeckých pracovníkov združených v Spolku pre vedeckú syntézu. Ostatne nemáme príčiny obávať sa, že by títo mladí pracovníci zastávali apolitickosť nejakého vedeckého „l'art pour l'artizmu“. Uvedomujú si, že predpokladom slobodnej vedeckej práce je obrana slobody v jej širšom politicko-spoločenskom rozsahu. K ich vedeckým snaženiam im možno len želať čo najviac zdu“ (2, s. 101).

V čase obmedzenia demokratických práv a slobôd a v dobe zosilnenia represívnych opatrení vládnuceho režimu voči demokratickým silám podmienky činnosti tejto skupiny pokrokovej inteligencie boli sťažené. Politický život bol „ztotalizovaný a usmernený“ a slovenská kultúra usmerňovaná, ale nie usmernená, ako konštatoval v tomto čase Vladimír Clementis a v týchto nepriaznivých podmienkach bolo ďalšie účinkovanie Spolku pre vedeckú syntézu zahatené. Prvá etapa účinkovania Vedeckej syntézy, ktorej členovia sa otvorene dištancovali od nacionalistickej a klerikalistickej ideológie ľudáckeho režimu, bola tak násilne ukončená r. 1940, keď bola činnosť tohto spolku policajne zastavená. Iniciatívna aktivita týchto mladých slovenských vedcov prispela k posilňovaniu racionalistickej a vedeckej línie vývinu slovenského myslenia, k vytváraniu ideovo-teoretickej protiváhy špekulatívno-teologickému mysleniu, presadzovanému za klérofašistického režimu slovenského štátu.

Po päťročnom nedobrovoľnom prerušení oživila Vedecká syntéza svoju činnosť hneď v prvých dňoch oslobodenej československej republiky (4. mája 1945). Opäť, ako v predvojnovom období, bola v centre ich pozornosti teoreticko-metodologická problematika vedeckého bádania. Dôležité programové východiská a teoreticko-metodologické zásady Vedeckej syntézy opäť sformuloval jeden z jej zakladateľov a jej staronový predseda Igor Hrušovský v svojom vystúpení na I. zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici v auguste r. 1945. Ustanovovacie valné zhromaždenie prebehlo v októbri r. 1946 v Bratislave, ale už od mája r. 1945 toto vedecké združenie vyvíjalo čulú aktivitu, ktorej ťažisko spočívalo v diskusných schôdzkach a prednáškach. Cieľom kolektívnej spolupráce predstaviteľov viacerých vedeckých disciplín (a v tomto období už aj prírodných vied) bolo priniesť nové podnety pre vývin vedy na Slovensku, prispieť k aktuálnym vývinovým potrebám slovenskej vedy.

V tejto, možno povedať druhej etape činnosti Vedeckej syntézy, t. j. od mája r. 1945 do februára r. 1949, prebehlo na pôde tohto vedeckého spolku celkom 30 diskusných schôdzok, na ktorých odzneli prednášky a diskusie z rozličných vedeckých odborov, a to z filozofie (11), psychológie, histórie, estetiky (10), zo všeobecnej kultúrnej problematiky (3), ako aj z prírodných vied (6). Ak sa v predvojnovom období na kolektívnej vedeckej spolupráci zúčastňovali najmä predstavitelia niektorých spoločenských vied ako: filozofie, literárnej vedy, estetiky, psychológie, jazykovedy, národopisu, po oslobodení k nim už pristúpili zástupcovia sociológie, historiografie a mimoriadne významné bolo, že aj zástupcovia teoretickej biológie a fyziky, matematiky.

Ťažisko činnosti bolo opäť v aktuálnych teoreticko-metodologických diskusiách, ktoré prebiehali na schôdzkach tohto združenia. Z oblasti filozofie

odznali prednášky s diskusiami o *noetike intuitívneho realizmu, o dialektike poznania, probléme kauzality* (prednášal I. Hrušovský), ďalej o *reálnom svete a jeho poznávaní* (S. Felber), o *základných tézach spoločenskej dynamiky* (M. Topoľský), o *probléme infinitezimálnej logiky existenčných vzťahov pravdy* (J. Ciger), o *kvalite, funkcii a štruktúre* (J. L. Fischer). Pracovníci z iných vedeckých disciplín tu prednášali o *výskume emocionálnej instability dotazníkovou anketou, psychopatológii bežného myslenia, o psychológii podvedomia a kritike pojmu nevedomia u S. Freuda*, ale aj o *aktuálnych problémoch teoretickej biológie a teoretickej fyziky, modernej astronómie, o logických základoch matematiky*.

Rovnakú pozornosť ako teoreticko-metodologickej problematike venovali aj ideovým súvislostiam vývinu slovenskej vedy, otázkam jej spoločenskej funkcie. Preto sa na pôde Vedeckej syntézy diskutovalo o príprave *Manifestu slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov*, ktorý sa stal významným dokumentom I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov v auguste r. 1945. Prebehli diskusie o *funkcii umenia a vedy včera a dnes*, ako aj o *reforme vysokoškolského štúdia*.

Príslušníci Vedeckej syntézy si v období vyostrených ideovo-politických stretnutí medzi pokrokovými a reakčnými silami stále jasnejšie uvedomovali, že ich miesto môže byť iba na strane najprokovejšieho smeru súčasnosti, na strane komunistov a ich programu revolučnej premeny celej spoločnosti. Preto sa postavili za komunistov už pred voľbami na jar r. 1946 *Ohlasom predstaviteľov slovenskej kultúry*.

Uvedomelé politické postoje pokrokovej inteligencie podporujúce najpokrokovejšiu politickú silu — Komunistickú stranu Slovenska, boli súčasťou procesu ujasňovania si významu marxizmu-leninizmu a dosahu jeho teórie pre prax, ale aj pre rozvoj samotnej vedeckej práce. Viacerí z nich sa inšpirovali sovietskou vedou, sprístupňovali jej výsledky slovenskej kultúrnej verejnosti, podieľali sa na propagácii marxisticko-leninskej literatúry a postupne aplikovali vo vlastnej vedeckej práci podnety dialektického a historického materializmu.

Uskutočnenie revolučných spoločensko-politických premien vo Februári 1948 postavilo aj pred slovenskú kultúru a vedu s novou naliehavosťou úlohu intenzívnejšie než predtým presadzovať do života marxisticko-leninskú teóriu ako kvalitatívne novú a vyššiu bázu vedeckej práce. V tejto etape vystúpila do popredia potreba presadiť za teoreticko-metodologický základ vedeckovo-výskumnej činnosti dialektický a historický materializmus. Preto aj Vedecká syntéza v tomto období sústredila svoju prácu na aplikáciu princípov marxizmu-leninizmu na vedeckú oblasť. Z týchto pozícií pristupovali aj ku kritickému prehodnoteniu doterajšej činnosti v jednotlivých vedeckých disciplínach.

Do popredia sa dostala úloha konfrontovať stav a perspektívy slovenskej vedy, ako o tom svedčia diskusie, ktoré sa vedú z progresívnych pozícií na témy: *súčasný stav slovenskej vedy a marxizmus; slovenská historická veda a marxizmus; čo ďalej v umení?; Slováci v revolučných rokoch 1848—1849*. V tomto období prebehli na pôde Vedeckej syntézy prednášky: o *ideovej závislosti Štúrovej filozofie* (L. Bakoš); o *spoločenskej podstate a zmysle náboženstva* (A. Sirácky); o *aktuálnych problémoch súčasnej biológie*; ako aj diskusie o knižných vedeckých prácach členov tohto združenia (napr. o knihe St. Felbera *Vedomie a podvedomie*).

Členovia Vedeckej syntézy ukončili vo februári r. 1950 činnosť tohto vedeckého spolku. Opustili túto organizačnú formu vedeckej práce ako nezodpovedajúcu novým podmienkam a rozhodli sa zintenzívniť svoje úsilie na poli vedy svojou aktivitou najmä na pôde vedeckých pracovísk Slovenskej akadémie vied a umení a neskôr na nových organizačných základoch vzniknutej Slovenskej akadémie vied. Viacerí poprední predstavitelia tohto združenia a vôbec vedy na Slovensku si intenzívne osvojovali marxizmus-leninizmus a stali sa poprednými predstaviteľmi marxisticko-leninského spoločenskovedného frontu na Slovensku. Vychádzali z presvedčenia, že práve dialektický a historický materializmus ako vedecký filozofický svetonázor, ktorý sa opiera o výdobytky vedy a revolučnej praxe, umožní ďalší vývin a pokrok vedy a kultúry na Slovensku.

Vladimír Bakoš

LITERATÚRA

1. HRUŠOVSKÝ, I.: Vývin vedeckého myslenia. Trnava 1942.
2. NOVOMESKÝ, L.: Slávnosť istoty. Bratislava 1970.
3. Zborník Áno a nie. Bratislava 1938.